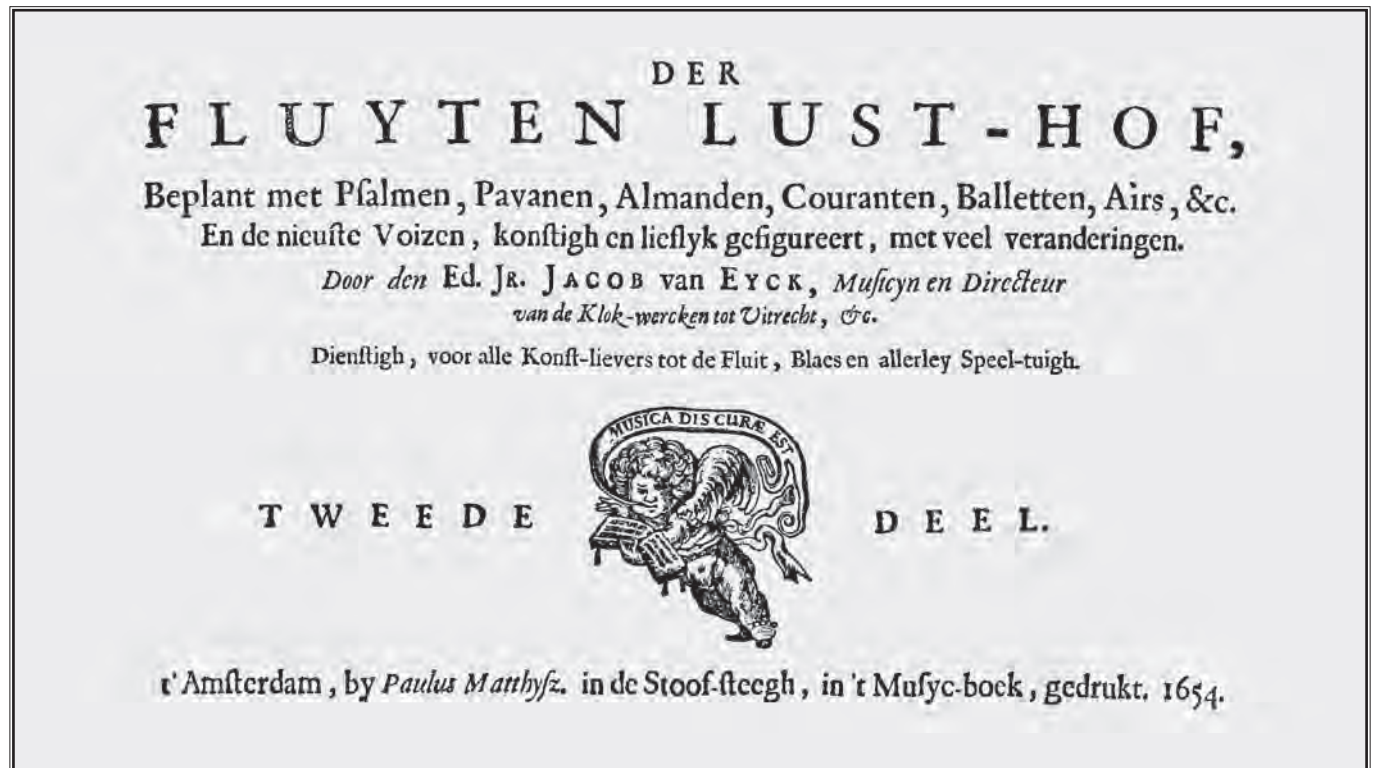

‘In Fluyt en Klokken-spel een aller eeuwen wonder’

Jacob van Eyck: stadsbeiaardier, klokkendeskundige, blokfluitist en componist

Titelpagina van Jacob van Eycks Der Fluyten Lust-hof, tweede deel (tweede druk, 1654).

Op 26 maart 1657 overleed Jonker Jacob van Eyck, de ‘Stichtsche Orfeus, eer en roem der konstenaren’. Met hem verloor Utrecht zijn belangrijkste muzikale zoon.

Meer dan dertig jaar had Van Eyck de stad gediend als beiaardier en klokkendeskundige. Met zijn blokfluit vermaakte hij de wandelaars op het Janskerkhof.

Van Eycks virtueuze muziek uit Der Fluyten Lust-hof wordt nog altijd gespeeld, wereldwijd. Dit jaar is het 350 jaar geleden dat hij stierf.

THIEMO WIND

Van Eycks begrafenis in de Reguliers- of Weeskerk, schuin tegenover het huis aan de Oudegracht waar hij had gewoond, kan geen Utrechter zijn ontgaan. Het groot gelui van de Domtoren en de klokken van de Jacobikerk beierden drie uur. Ook de luider van de Janskerk kwam die dag in actie. Het was duidelijk: hier werd een

heer van stand begraven. De predikant Lambertus Sanderus uit De Bilt schreef een rouwklacht, en verzorgde ook het vierregelige grafschrift (het graf zelf bestaat niet meer):

‘Van Eyk, van’t braav’ geslagt der
Baxen, leyd hier onder;
God nam’t hem in het oog, maar

gaf’t hem weer in’t oor,
In mond en vingeren, en scherp-
heydt van gehoor:
In Fluyt en Klokken-spel een aller
eeuwen wonder.’

De dichter verwijst naar de blindheid die de musicus vanaf zijn geboorte met zich meedroeg. Zijn indrukwekkende carrière maakte hij met ‘geleende ogen’.

Elfkannen wijn

Jacob van Eyck was niet uit Utrecht afkomstig. Hij kwam vermoedelijk ter wereld in Heusden, het strategisch gelegen vestingstadje bij 's-Hertogenbosch, daar waar de hertogdommen Brabant en Gelre en het graafschap Holland aan elkaar grensden. Zijn ouders Godenaert van Eyck en Heilwich Backx, beiden van adel, hadden al vroeg de zijde gekozen van de Opstand, het

verzet tegen Spanje. Godenaert was ontvanger-generaal van de contributiën in Brabant en in die functie niet van onbesproken gedrag. Hij bleek niet bij machte een deugdelijke administratie te voeren. De kwestie liep dusdanig uit de hand, dat hij in januari 1589 in hechtenis werd genomen op last van de Raad van State en de Staten-Generaal. Ontslag volgde. Pas in 1599 durfde hij het weer aan zijn diensten aan te bieden. Als commissaris van de monstering (inspecteur van de troepen) werd hij naar Oostende gestuurd, dat een zware belegering te verduren had. In 1604 is Godenaert overleden.

Op 8 maart van dat jaar nomineerde niemand minder dan stadhouder prins Maurits de blinde jonker Jacob van Eyck als opvolger in een vicarie, die overigens naar een ander ging. Was dit wellicht bedoeld als een vorm van wezenpensioen? Voor een blinde jongeman waren de mogelijkheden deel te nemen aan het arbeidsproces beperkt.

Hoe het ook zij, in Heusden heeft Van Eyck zijn vaardigheden als klokkendeskundige ontwikkeld die hem tot over de landsgrenzen faam zouden bezorgen. Het is opmerkelijk, omdat Heusden slechts één klein carillon bezat in de toren van het stadhuis. De functie van beiaardier heeft hij er officieel nooit vervuld, dat ambt behoorde toe aan de plaatselijke organist.

Het vroegste document dat van zijn bemoeienis met het carillon getuigt, dateert van 27 maart 1619. Op die dag - Van Eyck liep inmiddels tegen de dertig - trefpen we hem aan in het gezelschap van de klokkensteller Adriaen Jansz van Cuyck, klokkenma-

ker Isaac Joris uit Rotterdam (die het Heusdense torenuurwerk onderhield), slotenmaker Corst Segersz, de Heusdense stadsorganist Dirck Jansz de Poorter en een leidcker. De heren consumeerden tijdens hun vergadering elf kannen wijn, goed voor een declaratie van zes gulden twaalf stuivers. Hun bespreking had de vervaardiging van een nieuwe speeltafel voor het carillon in de toren van het stadhuis als onderwerp. Van de aanwezigen bezat Van Eyck klaarblijkelijk de meeste autoriteit. Toen de speeltafel eenmaal gereed was, verklaarde de smid in een specificatie dat 'Joncker Jacob van Eyck eenen nieuwen stoel omme te beyeren [heeft] doen maecken.' Hier manifesteert Van Eyck zich voor het eerst, althans gedocumenteerd, als technisch deskundige op het gebied van de beiaard.

De voorslag versteken

Toen Heusden twee jaar later door de dood van De Poorter zonder organist/beiaardier en zonder klokkensteller kwam te zitten, kreeg Van Eyck zijn eerste echte aanstelling: vanaf 1 januari 1622 mocht hij de voorslag van het automatische speelwerk versteken. Dit hield in dat hij met toonstiften - metalen pinnen - de melodieën aanbracht op de speeltrommel, die voor de klokslag (vandaar de

term 'voor-slag') automatisch in werking werd gesteld door het torenuurwerk. Zo gebeurt het tot op de dag van vandaag. (Het systeem is vergelijkbaar met een cilinderspeeldoois.)

Zolang de benoeming van een nieuwe organist/beiaardier op zich liet wachten, mocht Van Eyck klaarblijkelijk ook hand- en voetmatig op de beiaard spelen, getuige een kwitantie van de timmerman na het verrichten van enkele aanpassingen. Zo verlaagde hij de speelbank. Daaruit kan mogelijk de conclusie worden getrokken dat Van Eyck uitzonderlijk klein van stuk is geweest. In een Utrechts gedicht van ongeveer twintig jaar later wordt hij 'Eyckje' genoemd, zoals we nog zullen zien.

Voor het versteken ontving Van Eyck halfjaarlijks f 15,-. Uit kwitanties blijkt dat het werk maandelijks gebeurde. Het betrof slechts een benoeming 'bij surrogatie', een vervanging van tijdelijke aard. Omdat de nieuw aangestelde organist deze kunst niet beheerste, bleef Van Eyck dit werk verrichten. Intussen ging hij door met het verbeteren van het instrument. In de nazomer van 1623 werd de geschutsgieter Aernout Pietersz Gossa besteld om op advies van Van Eyck twee speelklokken en de slagklok in hun klank en resonantie te verbeteren. Teneinde dit te bereiken

Begin van het 'Engels Nachtegaeltje', uit Der Fluyten Lust-hof, eerste deel (21649), fol. 34a.

Jacob van Eyck (zittend)
keurt de klokken van de
gebroeders Hemony
Romantisch impressie uit
W.J. Hofdijk, *Lauwerbladen uit Neêrlands gloriekrans*, I [1875]
Collectie auteur

kapte Gossa metaal weg uit de kruin van de klok, een klus die hij uitvoerde 'tot pereykel van sijn leven'. Hier zien we Van Eyck in volle gang als campanoloog, bekend met de relatie tussen de vorm van een klok en haar klank. Het blijft een volstrekt raadsel hoe hij in het kleine Heusden deze kennis heeft kunnen ontwikkelen. Uiteindelijk zal Van Eyck zelf tot het inzicht zijn gekomen dat één bescheiden stadscarillon onvoldoende voor hem kon betekenen, wilde hij zijn inmiddels bewezen capaciteiten optimaal benutten. Ook zal hij steeds duidelijker de noodzaak zijn gaan voelen op eigen benen te leren staan. De blinde jonker woonde nog bij zijn moeder thuis. In 1623, zijn

dertigste levensjaar ruim gepasseerd, sloeg hij zijn vleugels uit. Veertig kilometer noordelijk lag Utrecht. Daar zou hij een nieuwe bestemming vinden.

'Musicyn en directeur'

Het carillon van de Domtoren vormde de aanleiding voor zijn eerste bezoek. Dit instrument was in 1617 door Hendrik Aeltz van Meurs gegoten en bevatte slechts twaalf klokken. Van Eyck drong onmiddellijk aan op verbeteringen van het handwerk en keerde het volgende jaar een periode van drie maanden terug voor het plaatsen van een nieuwe beierstoel. Bij dat tweede bezoek verklaarde hij zich wel in de stad te willen vestigen, 'als hij

maer hadde vier hondert gulden sjaers, daer op hij als een blint man, die hulp moet hebben, soberlick enough sich soude moeten gedaan'. De salarisonderhandelingen met de stadsoverheid en het Domkapittel wilden niet erg vlotten, aangezien de zelfbewuste Van Eyck voet bij stuk hield. Op 7 maart 1625 ten slotte werd zijn jaarwedde vastgesteld op f 350,-. Later dat jaar begon hij met de uitbreiding van de Dombeiaard van twaalf naar achttien klokken.

In 1626 leende Van Eyck een bedrag van f 300,-, bijna een jaarsalaris. Hieruit is wel geconcludeerd dat hij in zijn vroegste Utrechtse jaren moeite heeft gehad financieel rond te komen. Waarschijnlijker is echter dat hij het geld tijdelijk nodig had, ter voorfinanciering van een nieuwe speelstoel die hij dat jaar installeerde in de toren van de Grote of St.-Jacobskerk van Den Haag. Het neemt niet weg dat Van Eyck in 1628 verzocht om verhoging van zijn traktement. Hierin werd voorzien, op een aantal voorwaarden. Allereerst moest hij twee leerlingen aannemen die in geval van overlijden zijn plaats konden innemen. Ook diende hij de technische supervisie op zich te nemen over de klokken van de belangrijkste Utrechtse kerken en het stadhuis. Daarmee werd Van Eyck 'Musicyn en Directeur van de Klok-werken tot Uitrecht, &c.', zoals de titelpagina's van *Der Fluyten Lust-hof* zo trots vermelden. Het aannemen van leerlingen zorgde wel voor een probleem. Waar konden deze kinderen oefenen, anders dan op de toren? Daarom verzocht hij om de aanschaf van een oe-

fenklavier met dertig kleine klokjes, dat een plaats kreeg in zijn woning. Van Eyck droomde hardop van een dertigkloks carillon in de Dom, een droom die pas enkele jaren na zijn dood werkelijkheid zou worden.

Begin jaren dertig bemoeide Van Eyck zich uitgebreid met de installatie van een carillon in de toren van de Jacobikerk. In 1632 werd hij bovendien aangesteld als beiaardier van de Janskerk, die aan de zuidkant een (niet meer bestaande) klokkentoren rijk was. Zo breidden zijn werkzaamheden zich als een olievlek over de stad uit. In 1645 werd hij ook nog eens beiaardier van de Jacobikerk en het Stadhuis. In de tussentijd zag Van Eyck nog gelegenheid zijn diensten elders aan te bieden. Verschillende steden hebben zijn hulp ingeroepen voor de verbetering van bestaande carillons of de vervaardiging van nieuwe: Den Haag (1626), Bergen op Zoom (1632), 's-Hertogenbosch (1640-41), Zutphen (1645-46), Deventer (1646-1647), Arnhem (1650, 1652) en Nijmegen (1651).

Van Eycks klokkenkunst

Waaruit bestond nu die bijzondere kennis waarover Van Eyck als enige beschikte? Hij ontdekte hoe de boventoonstructuur van een klok is samengesteld, hoe de vorm van een klok de klank beïnvloedt en daarmee hoe de klank en toonhoogte van een klok kunnen worden veranderd. Met andere woorden: hij kon klokken bijstemmen. Een vals carillon kon zodoende worden verbeterd, en klokken van verschillende origine konden tot een klinkend akkoord worden samengevoegd. In een voormalige bisschopsstad als Utrecht was dit een uitkomst.

Sinds de Alteratie, de overgang naar het protestantisme, hadden tal van kloosters en conventen hun oorspronkelijke functie verloren, veel klokkenbezit leek om een nieuwe bestemming te smeken. Toen Van Eyck in 1628 een voorstel deed het Domcarillon tot dertig klokken uit te breiden, gaf hij er een lijstje bij met Utrechtse klokken die hiervoor in aanmerking kwamen. Voor de ontleding van de boventoonstructuur had Van Eyck een bijzondere methode ontwikkeld. Hij bracht zijn gelaat bij de rand van de klok en floot met zijn mond verschillende toonhoogten, net zolang tot de klok door resonantie de toon overnam. Van Eyck demonstreerde deze analytische methode aan Constantijn

Huygens met behulp van een kristallen glas. In 1639 schreef Huygens hierover brieven aan de Franse wijsgeer en muziekgeleerde Marin Mersenne en aan de Haarlemse muziektheoreticus Joan Albert Ban. Mersenne was er al eerder op geattendeerd door de filosoof René Descartes, die een jaar in Utrecht woonde en van Jacob van Eyck een demonstratie had gekregen op de Domtoren. Ook Isaack Beekman deed er in zijn *Journal* verslag van. Zo was de hele intellectuele elite van West-Europa op de hoogte van wat deze blinde jonker had ontdekt. Van Eycks kennis kon tevens in praktijk gebracht bij het gieten van nieuwe klokken. Van beslissende betekenis is zijn samen-

J. Rz. van den Berch, *Het Janskerkhof*, gezien vanuit zuidelijke richting, 1604
HUA, Collectie Beeldmateriaal

De gedenksteen op het Domplein
Foto: Thiem Wind

werking geweest met de klok-kengieters François en Pieter Hemony, die afkomstig waren uit Lotharingen. In 1642 vervaardigden zij hun eerste Nederlandse carillon, voor de Wijnhuistoren van Zutphen. Daarna kwam Deventer aan de beurt. En dat alles met medewerking van Van Eyck. Uiteraard probeerde de jonker ook Utrecht aan instrumenten van Hemony te helpen. De Jacobikerk had in 1653 de primeur. Dit instrument is niet bewaard gebleven, het stortte naar beneden bij de tornado die Utrecht in 1674 trof. Het kleine Hemony-spel van de Nicolaïkerk is er nog wel. Van Eyck heeft het echter nooit kunnen bespelen, het werd er geïnstalleerd in het voorjaar van 1657, toen de meester al op zijn sterfbed lag. De plaatsing van een Hemony-beiaard in de Domtoren heeft hij niet mogen beleven, die droom is pas in 1664 werkelijkheid geworden. Een Hemony wordt nog altijd beschouwd als de Stradivarius onder de carillons.

Der Fluyten Lust-hof

Als beiaardier van de Janskerk kreeg Van Eyck in 1632 de opdracht alle zondagen en vrijdagen 's ochtends van 11 tot 12 uur te spelen, en van mei tot

Donskermis vier avonden per week een uur 's avonds na het eten. Met deze laatste verplichting zal ook zijn gewoonte een aanvang hebben genomen om op zomeravonden blokfluit te spelen op het Janskerkhof. De Utrechters waren trots op deze lusthof, de tweede groenvoorziening van de stad. Hier ging de burgerij op zomeravonden uit wandelen en konden jongelui op vrijersvoeten elkaar in het schemerduister ontmoeten. De dichter Regnerus Opperveldt maakte melding van Van Eycks bespelingen in zijn *Ultrajectina Tempe, ofte S. Jans Kerck-Hoffs versch wandel-groen* (1640):

‘Maar wat schelter in mijn ooren,
Dat soo vrolick sich laat hooren?
’t Is de soete klokke klanck,
Eyckje singt zijn hellen sanck,
Eyckje comt ons Pleyn vereeren,
En de klokjes sprecken leeren,
Schaertert door de teere blaen
Datse we’er geluydtjes slaen.
Daer begint hy op zijn fluydtje;
Dat was’t! O! wat liever tuytje!
(Wech nu loome lompery!)
Of ick inden hemel sy?
O! vergoode Palmer-gaedtjes,
O! wat bovenmenschte maedtjes
Vloeyen uyt u konstich rondt
Van een rappen aessem-mondt.’

Sanderus herinnerde aan deze avondbespelingen in zijn rouwklacht. Het carillon van de Janskerk was met een gering aantal klokken uitgerust, de muzikale mogelijkheden waren beperkt. Het lijdt daarmee weinig twijfel dat het blokfluitspel voor Van Eyck een ideale uitlaatklep is geweest voor de virtuoze kanten van zijn muzikantschap. Het Kapittel van St. Jan verhoogde in het voorjaar van 1649 Van

Eycks beiaardierstractement met f 20,- per jaar, ‘mits dat hij de wandelende luijden opt kerckhoff somwijlen savons mit het geluyt van sijn fluytien vermaecke’. Er was een goede aanleiding om tot honorering over te gaan van een traditie die al jaren bestond. In datzelfde voorjaar had Jacob van Eyck met variaties op Psalm 150 en de woorden ‘Ik eyndige’ een punt gezet achter de publicatie van zijn blokfluitrepertoire. *Der Fluyten Lust-hof* was in twee delen en drie etappes gedrukt door Paulus Matthijsz, die zijn boekdrukkerij had in de Amsterdamse Stooftsteeg.

In 1644 was het eerste boekje verschenen, toen nog met de titel *Euterpe oft Speel goddinne I*. Het volgende deel uit 1646 heette *Der Fluyten Lust-hof II*. Drie jaar later bereikte de publicatie haar voltooiing met een uitgebreide, tot *Der Fluyten Lust-hof I* omgedoopte versie van *Euterpe*. Nieuwe drukken uit 1654 (tweede deel) en ca. 1656 (eerste deel) wijzen op een niet geringe populariteit. Het oeuvre omvat bijna 150 eenstemmige composities. Voor vijf duetbewerkingen (1649) moet Van Eycks uitgever Paulus Matthijsz verantwoordelijk worden gehouden.

Van Eyck droeg *Der Fluyten Lust-hof* op aan Constantijn Huygens, die een verre verwant van hem was. In een brief die in 1644 het presentexemplaar van *Euterpe* vergezelde, sprak hij Huygens aan als ‘Mijn Ed. Heer ende Neeff’. En passant deed Van Eyck het gedurfde verzoek of Huygens de notentekst zou willen controleren ‘oft saeck waer, datter eenige abuijsen, ofte fauten mochten gecommiteert wesen, soo in 't overschrijven als in 't drucken.’

De blinde Van Eyck had zijn muziek immers moeten dicteren.

Hoe virtuoos de kunst was die hij in Utrecht vertoonde, bewijst het repertoire. Los van enkele preludia en fantasia's vormen variatiewerken het overgrote bestanddeel van *Der Fluyten Lust-hof*. Als thema's koos Van Eyck de bekende melodieën van die tijd, waaronder Geneefse psalmen en buitenlandse airs. Dit repertoire speelden beiaardiers ook op de toren. Tot de bekendste stukken behoren tegenwoordig zijn variaties op 'Doen Daphne', Giulio Caccini's 'Amarilli mia bella', John Dowlands 'Lachrymae' en het 'Engels Nachtegaeltje'.

Het variatieproces werd plastisch 'breken' genoemd. De noten van de thema's werden in de variaties gebroken, omgezet in groepjes omspelande noten van een geringere duur, onder handhaving van het basistempo. De uitkomst van dit diminutieproces is een almaar toenemende virtuositeit, totdat in de laatste variatie 1/16e of zelfs 1/32e noten het beeld bepalen. Aangezien Van Eyck de werken uit *Der Fluyten Lust-hof* oorspronkelijk voor eigen gebruik heeft ontwikkeld, leggen ze on-dubbelzinnig rekenschap af van zijn technische capaciteiten.

Virtuositeit in de zin van vlugheid was in de 17e eeuw geen negatief geladen begrip, als spanningsverhogend verschijnsel was het een algemeen geaccepteerd en gewaardeerd element van de muziekpraktijk. Verschillende van Van Eycks bewonderaars maakten melding van deze bekwaamheid. We zagen hoe de genoemde Opperveldt in 1640 berichtte over Van Eycks 'rappen aessem-mond'. Thomas Asselijn loofde in 1646 zijn 'maetigh [regelmatig] vingre

danssen', terwijl Lodewijk Meijer in zijn elegie op Van Eycks dood schreef over 'die handen die met konstelyke vingeren, op klokklavier en pyp [= fluit] zo wis en snel' konden spelen.

Sporen van Van Eyck

Van Eycks laatste jaren werden door een afnemende gezondheid getekend. Zijn assistent Johan Dicx kreeg eind 1655 toestemming de meester te vervangen 'gedurende zijn indispositie'. Dicx woonde met zijn gezin aan het Oudkerkhof, maar kocht in 1656 het huis aan de Reguliersbrug (Weesbrug) waar Van Eyck woonruimte huurde, zonder twijfel om Van Eyck gedurende diens laatste levensdagen te kunnen verzorgen. (De woning aan de Oudegracht draagt tegenwoordig het huisnummer 262.) Nadat Van Eyck op 26 maart 1657 was gestorven, volgde Dicx hem in de meeste functies op. Hij was ook de belangrijkste erfgenaam van de blinde musicus, die altijd vrijgezel was gebleven.

Nog wekelijks bespeelt de huidige Dombeiaardier Arie Abbenes de Hemony-carillons van de Dom en de Nicolaïkerk, die er zonder de specialistische kennis van Van Eyck niet waren gekomen. En nog vele malen per dag zetten de uurwerken van deze torens het automatisch spelwerk in beweging. Er is meer in de stad dat aan de blinde musicus herinnert. In 1982 werd ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de 'Stichting Jr. Jacob van Eyck' in de Janskerk een klokje ingewijd ter nagedachtenis van de blinde musicus, met als randschrift: 'Ziel de fluit / hartslag de toren / gaf hier Van Eyck / dies laat ik horen.' Met het

Van Eyckjaar 2007 in zicht heeft burgemeester Annie Brouwer Korf op 3 juli 2006 een liggende gedenksteen voor de Utrechtse Orpheus onthuld op het Domplein, schuin onder de toren.

Verder leeft Van Eyck vooral voort door zijn composities. De werken uit *Der Fluyten Lust-hof* behoren wereldwijd tot de standaarduitrusting van de professionele blokfluitist. Uit het promotieonderzoek dat de schrijver van dit artikel heeft verricht, is naar voren gekomen dat in het fluitrepertoire tevens carillonmuziek verscholen zit, zodat ook de beiaardiers nu aan hun trekken komen. Dit jaar zal Jacob van Eyck postuum *composer in residence* zijn tijdens het Holland Festival Oude Muziek.

Thiemo Wind, musicoloog en musicus, is muziekredacteur van *De Telegraaf*. In 2006 promoveerde hij aan de Universiteit Utrecht op de dissertatie *Jacob van Eyck en de anderen*, een monografie over het Nederlandse solorepertoire voor blokfluit in de Gouden Eeuw.

Literatuur

Baak Griffioen, Ruth van, *Jacob van Eyck's 'Der Fluyten Lust-hof' (1644-c1655)* (Utrecht 1991).

Eyck, Jacob van, *Der Fluyten Lust-hof*. New Vellekoop Edition, ed. Thiemo Wind (Naarden-Huizen 1986-1988), in 3 delen.

Hul, Dick van den, *Klokkenkunst te Utrecht tot 1700. Met bijzondere aandacht voor het aandeel hierin van Jhr. Jacob van Eyck* (Zutphen 1982).

Wind, Thiemo, *Jacob van Eyck en de anderen. Nederlands solorepertoire voor blokfluit in de Gouden Eeuw* (Diss. Utrecht 2006). Een Engelstalige editie zal medio 2007 verschijnen bij de Koninklijke Vereniging voor Nederlandse Muziekgeschiedenis.